

ПАЛЕМІЧНАЯ ЛІТАРАТУРА БЕЛАРУСІ ПЕРШАЙ ЧВЭРЦІ XVII ст.: ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫ АСПЕКТ

In the article the unique editions dating to the beginning of the XVII-th century is analyzed. The protestant publishing house on the territory of Belarus is examined as an integral part of the culture of Grand Duchy of Lithuania.

У кніжнай палеміцы першай чвэрці XVII ст., якая распачалася паміж уніятамі і праваслаўнымі, ёсць шмат асаблівасцей, якія ў дастатковай ступені характарызуюць эпоху караля Жыгімонта III. Часта ў “выхадных дадзеных” кнігі ўказваўся толькі псеўданім аўтара, што надзвычай ускладняе атрыбуцыю твора. Пры гэтым маглі згадвацца апыжун пісьменніка, выдавец і год выдання. У назве кнігі маглі ўказвацца таксама імя апанента аўтара, назва і год выдання яго кнігі. Напрыклад: “*Antirrhisis abo Apologia przeciw Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytney religii greckiey, przeciw książkom o synodzie Brzeskim, napisanym w roku Pańskim 1597. Sirah 13. Wilno. Daniel Łanczycki. 1600*”.

М.Вішнеўскі сярод магчымых аўтараў згаданай кнігі называе Іпація Пацея. Звернем увагу таксама на дакладнае ўказанне “нагоды” для напісання “*Antirrhisisa*”: у 1597 г. (Вільня) выйшаў знакаміты “Апакрысіс, або Адказ на кніжкі пра сабор Берасцейскі іменем людзей старажытнай рэлігіі грэчаскай праз Хрыстафора Філалета хутка пададзены”.

Разважаючы пра аўтарства “Апакрысіса”, М. Вішнеўскі даводзіць: “Аўтарам гэтага твора можа быць не Смятрыцкі, як усе думаюць, але паводле запісу, размешчанага на старым фаліянце, “Бронскі Крыштаф, арыянін”, якому ў якасці ўзнагароды за яго кнігу князь Астрожскі вёску падараваў”¹⁵ [2, с. 294]. У пазнейшай “Апалогіі” Смятрыцкага была наступная заўвага

¹⁵ М. Вішнеўскі цытуе “95” старонку “Апалогіі”: “Кім жа быў той Хрыстафор Філалет, які першым супраць той нашай еднасці пісаў? Быў ён кальвіністам, які ні веры нашай грэчаскай не ведаў, ні пісьма нашага рускага не ўмеў” [2, с. 294].

адносна аўтарства “Апакрысіса”: “Ад Філалета, які быў ад нараджэння і паводле веры ерэтыком, чаго добрага мусім мы чакаць для веры нашай? <...>. Найміт, які глядзіць толькі абы скапіць і ўцячы. Ён і набраўся ад нас добра, і хутка ад нас уцёк. І бяды б не было, каб ён нас не ашукаў. Але ён і ўзяў, і ашукаў. Дзеля гэтага выдаў сваю ерэтычную, на падман усёй Русі скіраваную кніжку, названую “Апакрысіс”. За тое мястэчка з некалькімі вёскамі сабе выгандляваў, а нам цыдулкі шатанскія для веры пакінуў. Задорага мы, праўду сказаць, тое глупства купілі. І не ведаю нават, хто з нас разумнейшы болей – ці ён, што прадаў, ці мы, што ката ў торбе замест рысі купілі” [2, с. 303].

Калі верыць М. Сматрыцкаму, Хрыстафор Філалет – “найміт” і “ерэтык”, які “пра веру нашу ўзяўся разважаць”. Сэнс, які Сматрыцкі ўкладаў у слова “ерэтык”, з гістарычнага кантэксту канца XVI ст. зразумелы: Філалет – пратэстант. Аднак што значыць “найміт”? Звычайна наймаюць спецыяліста ў пэўнай галіне... Які спецыяліст спатрэбіўся віленскім братчыкам? Відавочна, не проста “чалавек беглы ў грэчаскай і лацінскай мовах”, не проста публіцыст, здольны вытрымаць канкурэнцыю з езуітамі, а адукаваны рэдактар, які меў досвед у шматлікіх галінах тагачасных ведаў (гісторыя, тэалогія, правазнаўства і інш.). Аўтар, які хаваўся за псеўданімам “Філалет”, па-першае, мусіў мець доступ да рэдкіх дзяржаўных дакументаў (акты земскіх, гродскіх судоў і трыбуналаў, канстытуцыі соймаў, нават лісты манархаў і інш.), па-другое, павінен быў умець гэтыя дакументы такім чынам апрацаваць, каб вытрымкі з іх служылі ў якасці аргументаў супраць уніі.

Такім чынам, “Апакрысіс” – гэта плён, з аднаго боку, рэдактарскай працы (кампіляцыя і апрацоўка многіх дакументаў), з другога боку – тэкст, у якім усё ж пераважае аўтарскі пачатак (відавочная аўтарская пазіцыя, творчэласны паводле стылю і кампазіцыі). Складаецца віленскае выданне з 4-х частак. У першай частцы аўтар падае справаздачу з Берасцейскага сінода, публікуе пратэстацыю рускіх (праваслаўных) людзей “рыцарскага кола”, шырока цытуе дакументы. Напрыклад, змяшчае выпіску з магістрацкай кнігі Бярэсця ад 9 кастрычніка 1596 г., у якой пазначана тое, што “сенатары і шляхта руская абяцаюць супольна бараніцца ад уніятаў” [2, с. 295].

“Мы сенаторове, дикгнитаре, урядницы и рыцерство, также и духовныи релѣи Греческой, церкви Восточной сынове, которыисмы ся туть до Берестя на синодъ згромадили, ижъ насъ дня нѣнѣшнего дошла вѣдомость певная а наветь отъ велможныхъ пановъ, посланыхъ на тотъ соборъ отъ его кр. мл., яко бы ихъ милость якуюсь згду зъ стороны обходовъ костеловъ греческихъ и рымского зъ митрополитомъ и скилка владыкъ, отщепенцами костела греческого, которын еще дня вчорашнего за выступокъ свой зъ

уряду зложени и достоинствъ, правомъ духовнымъ осуждены суть, учинити и обволати мѣли, что ся дѣеть мимо вѣдомости и волность нашу и всякую слушность. Протожъ противъ тому и всѣмъ особамъ, справамъ и тому поступкови свѣдчимо, протестуемося; и тотъ ихъ поступокъ за неслушный бачачи и разумѣючи, але за помощью божею всѣми силами боронити и противъ ему быти собѣ обѣцуемо”.

Цытуюцца таксама: пастарскае пасланне кіеўскага мітрапаліта Міхаіла Рагозы, а таксама яго лісты да князя Канстанціна Астрожскага. Рагоза просіць Кіеўскага ваяводу бараніць веру, каб “змеі райскі і ліс хітры галавы не падымалі” (гутарка пра Іпація Пацея і ўніятаў). Таксама адпрэчвае абвінавачванні ў тым, што ён, Рагоза, “Папе Рымскаму царкву святую прадаў”.

Цытуе Філалет і лісты І. Пацея да К. Астрожскага, напісаныя напярэдадні заключэння ўніі. Пацей піша, што не “прагне ні кардынальства, ні мітрапаліцтва”, што задавальняецца “тым толькі, што на сабе мае – вопратку падраную і ўбогую”. Філалет аднак на гэты “трэны” Пацея не зважае, абвінавачвае Уладзімірскага ўладыку ў гвалтоўных наездах на праваслаўных шляхціцаў і нават на праваслаўныя храмы: “Уладзімірскі ўладыка Пацей, які толькі прыехаў з Рыма, наехаў гвалтам на двор княжны Збараўскай кашталянавай брацлаўскай, дзверы царкоўныя выбіў, рэчы, якія пры набажэнстве выкарыстоўваюцца, або забраў, або сапсаваў. А калі княжна пратэставаць пажадала, адказаў ёй: ніводны ў Польшчы судзіць мяне не можа” [2, с. 301].

Філалет спасылаецца на шматлікія дзяржаўныя дакументы. Прыводзіць лісты Стэфана Баторыя і Жыгімонта III, цытуе прамову К. Астрожскага на варшаўскім сойме. Сярод іншага кіеўскі ваявода давёў да ведама караля тое, што І. Пацей і Луцкі ўладыка К. Тэрлецкі “наведвалі чужыя дзяржавы ад імя рускай шляхты, але без яе дазволу” (маецца на ўвазе падарожжа Пацея і Тэрлецкага ў Рым). Прыводзяцца таксама прывілеі, якія Жыгімонт III надаваў уніятам. Так, 2 жніўня 1595 г. у Кракаве кароль паабяцаў “уніятам усяляк дапамагаць”, “на біскупствы ўніяцкія прызначаць толькі русінаў” і нават разгледзець пытанне аб сенатарскіх месцах для ўніятаў.

У наступных частках “Апакрысіса” падаюцца цікавыя звесткі пра падзеі, якія спадарожнічалі Берасцейскаму сіноду. Філалет распавядае, напрыклад, пра арышт пасланца Канстанцінопальскага патрыярха Ераміі. Прыводзіць лісты Ераміі, цытуе пасланні канстанцінопальскіх іерархаў да К. Астрожскага. Кожны раз Філалет дэманструе дасканалы веданне прадмета гутаркі. Яго аргументы настолькі пераканаўчыя, што ў чытача не застаецца сумненняў адносна разбойніцкага характару ўніі.

У адказ на антыўніяцкі змест “Апакрысіса” выходзіць “Antirrhisis, альбо Апалогія супраць Хрыстафора Філалета, які нядаўна выдаў кніжку

іменем старажытнай рэлігіі грэчаскай...” (Вільня, Даніэль Ленчыцкі, 1600 г.). Пад назвай была размешчана наступная сентэнцыя: “Калі воўк з авечкай пасябруе, тады толькі грэшнік з праведнікам пагодзіцца”. Аўтар віленскага выдання публікуе ліст канцлера Замойскага да Іпація Пацея, датаваны 30 кастрычніка 1598 г. Замойскі просіць устанавіць сапраўднае аўтарства “Апахрысіса”. Іншымі словамі, указваецца афіцыйная нагода для напісання кнігі.

Значнае месца ў выданні адводзіцца князю К.Астрожскаму, які, паводле аўтара, “Рымскаму Папе ў падданства ісці не хацеў, але і супраць рэлігійнай раз’яднанасці выступаў”. У кнізе публікуецца досыць шмат правакацыйнай інфармацыі адносна жадання некаторых праваслаўных мітрапалітаў пазбавіцца тыранічнай улады Канстанцінопальскага патрыярха. Ёсць звесткі пра тое, што нібыта мела адбыцца аб’яднанне пратэстантаў з праваслаўнымі, якія “жадалі разам супрацьстаяць каталіцкай экспансіі”.

Іпацій Пацей у адказ на шматлікія абвінавачванні з боку праваслаўных у адступніцтве і ерасі пісаў (ліст да патрыярха Александрыйскага Мялеція): “Евангелле ў грэкаў сапсаванае, не жадаю яму верыць, святасць на Усходзе загінула... Запаветы бацькоў царквы стаптанія, цэлы іх перанесеныя да Рыма, пры іх не заходнімі сілагізмамі, але праўдай святой зняволены, я застацца і памерці мушу” [2, с. 318].

Лідар уніятаў на ўсе абвінавачванні ў “развале рускай царквы” адказваў тое, што Берасцейская ўнія ёсць не чым іншым, як лагічным завяршэннем уніі Фларэнцыйскай, на якой прысутнічала, па яго словах, і дэлегацыя Вялікага Княства Літоўскага на чале з падскарбіем Юзафам Солтанам. У друкарскім доме Мамонічаў (1605 г.) І.Пацей выдаў нават кнігу пад назваю “Poselstwo do Papieža Sixta III od Duchowieństwa y od Książąt y Papów Ruskich w r. 1476”. Кніга гэта была нібыта знойдзена ў крэўскай царкве. У ёй знаходзіўся і ліст да Рымскага Папы ад імя нібыта ўсёй “саборнай Русі”. М.Сматрыцкі ў “Апалогіі” пра яго паведамляе наступнае: “У лісце тым, ад імя ўсяго народа рускага напісаным, прызнаецца сінод Фларэнцыйскі” [2, с. 312]. У восьмым томе “Гісторыі літаратуры польскай” М.Вішнеўскі падае “Выпіску з кніг шляхетных паноў бурмістраў і радаў месца Віленскага”. Урывак з гэтай выпіскі варта працываваць:

“Lieta Bożeho Narodzenia 1605, w seredu miesiaca junja 15 dnia Burmistry i Radcy miasta jeho Korolewskoj miłości Wileńskaho, oboje strony rym-skaja i ruskaja czynim jawno wsim w obec i każdomu z osobna, komu o tom widaty należy, iż przyszedzy do radu meskoho otiec Hipatij Potej Mytropolit Kijewskij, Galickij i wsieja Rosii, Władyka Wołodymirskij i Beresteckij, okazał jest knihu znajdiennuju w cerkwi krewskoj, staroświeckim piśmom ustawnym słowieńskim jazykom pisanuju, in kwarto intrologowanuju, wielmi staruju, w

каторой jest napisan sobor osmyj florenckij i list dostojateljszaho otca Syxta czetwiertaho papy rymaskaho pisanij od mytropolity kijewskago Michaila i od Archimandrytow pieczerskaho, wileńskaho, takže ot wielikich kniazat i panow ruskich roku po rozdestwie chrystowom tysiacza czetyrysta siedmsiat szostaho (1476) kotoryj list aby wsiem ku wiadomosti pryszol, baczuczy toho byt' potrebu, jego miłost' umyślił z druku na świet po slowieńsku i po polsku wydaty. Jakoby nichto z protiwnych niemoh i nieśmiel' toho mowiti i udawaty w liudech żeby tot list ne ztut pomienionoj, wielmi staroj Knihi, ale z nowych jakich egzemplarow, z druku na świet wydan miel byty" [2, c. 313].

У адказ на “саборны ліст пісьма старога”, нібыта знойдзенага ў крэўскай царкве, пэўны ананім “выдаў на рускай і польскай мовах у друкарні князя Астрожскага кнігу пра фальшывы сабор фларэнцыйскі” [2, с. 315]. Была гэта “Гісторыя пра разбойніцкі фларэнцыйскі сінод, каротка і праўдзіва напісаная” (1601 г.). У гэтай кнізе “<...> так шмат дарэмнай і абрыдлай Богу хлусні змешчана, што і сам д’ябал у пекле горшага не здолеў бы выдумаць. Усё дзеля злачыннага і агіднага супрацьдзеяння той святой згодзе і таму аб’яднанню, якія на тым усяленскім саборы ў Фларэнцыі паміж грэкамі і рымлянамі адбыліся”, – так прыхільнікі Берасцейскай уніі ахарактарызавалі змест “Гісторыі...”. “Хлуслівы аўтар, – адзначаў Пётр Федаровіч, – казаў пра тое, што Фларэнцыйскі сінод нібыта не толькі не завершыўся згодай, але і спыніўся гвалтам, лямантам і забойствамі. Нібыта адны грэчаскія патрыярхі з сінода паўцякалі, а другія праз Папу былі схопленыя і да падпісання папер змушаныя, а той, хто падпісаць не жадаў, той нібыта праз усе пакуты прайшоў – зняволенне, цяжкія, катаванні, голад” [2, с. 316].

У “Апалогіі” Сматрыцкі назваў галоўную прычыну, па якой нібыта звесткі аб удзеле дэпутатаў Княства на Фларэнцыйскім саборы амаль не дайшлі да русінаў: “<...> хутчэй за ўсё знайшліся такія дзёрзкія рукі, якія (звесткі пра Фларэнцыйскую ўнію. – В.Е.) з кніг старых павыціралі, але Пан Бог зусім знішчыць іх (звесткі. – В.Е.) тым, хто не можа супраць праўды і слова сказаць, не дазволіў” [2, с. 317].

Такім чынам, І. Пацей, які раптам “знайшоў” забойчы аргумент у палеміцы з праваслаўнымі – ліст да Рымскага Папы ад імя “ўсёй саборнай Русі”, – вырашыў пэўным чынам адрэдагаваць гісторыю. Аўтар “Апалогіі”, у сваю чаргу, патлумачыў адсутнасць згадак пра гэты ліст. На ягоную думку, рэдактары большасці старажытных кніг пазбавіліся дакумента (“з кніг старых [яго] павыціралі”). Слушнае або, наадварот, няслушнае рэдактарскае “спраўленне” старажытных кніг – аргумент, які часта выкарыстоўвалі і ўніяты, і праваслаўныя. Перадусім гэта датычыцца “спраўленых” дакументаў арэалу Фларэнцыйскай уніі. М. Сматрыцкі адносна вынікаў гэтай

уніі заўважае (“Апалогія”): “Продкі нашы наўрад ці цярпелі б у кнігах сваіх амаль паўтара стагоддзя звесткі тыя, калі б сінод мірам і любасцю не завяршыўся”. Гутарка ідзе пра згаданы вышэй “рускі” ліст да Рымскага Папы (“звесткі тыя”). Логіка разважанняў Сматрыцкага засноўваецца на наступным дапушчэнні: калі дакумент усё ж захаваўся, – значыць, ён сапраўдны. У адваротным выпадку яго б знішчылі пазнейшыя праваслаўныя рэдактары.

Літаратура:

1. *Wiszniewski, M.* Historia literatury polskiej: W 8 t. / M. Wiszniewski. – Kraków: w drukarni uniwersyteckiej, 1851. – Т. 8. – 503 s.
2. *Zienkowicz, L.* Wizerunki polityczne literatury polskiej / Leon Zienkowicz // Biblioteka pisarzy Polskich. – Lipsk : F. A. Brockhaus, 1867. – Т. 1. – 317 s.